

İNSANLARIN EN KİBARLARINDAN: SELÇUKLULARIN BAĞDAD ŞAHNESİ BİHRÛZ EL-HÂDİM

Nevzat Keleş*

Özet

Selçuklular, Dandanakan Savaşı'ndan sonra çok kısa bir zaman diliminde Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar olan geniş bir coğrafyada hâkimiyet tesis ettiler. Bu hızlı fetih ve genişleme politikasına paralel olarak merkezî bir devlet yapısı oluşturmak gayesi, Selçuklu devlet teşkilâtında birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Buna göre devletin kuruluşunda büyük yardımları görülen Türkmen beylerinin yerine gulamlıktan veya hâdimlikten (hizmet sınıfından) gelen emîrler devlet idaresinde istihdam edilmeye başlandı. Sonraki dönemlerde bu şekilde yetişen ve istihdam edilen emîrler, Selçuklu devlet idaresinin her kademesinde yer aldılar. Bu çalışmamızın konusunu oluşturan Bihrûz el-Hâdim de Selçuklu devlet idaresinde hâdimlikten (hizmet sınıfından) gelip önemli görevlerde bulunmuş emîrlerden biridir. İlginç bir hayat hikâyesine sahip olan Emîr Bihrûz, işlerinde titiz ve disiplinli oluşu sayesinde Sultan Muhammed Tapar'ın dikkatini celbetmiş ve onun döneminde ikbal basamaklarını hızla tırmanmıştır. Makalemizde Selçuklu sultanlarıyla Abbâsî halifeleri arasında aracı konumda olması dolayısıyla dönemin siyaseten en zor görevlerinden biri olan Bağdad şahneliğini yürüten Bihrûz el-Hâdim'in siyasî kariyeri ve gerçekleştirdiği faaliyetler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Selçuklular, Bihrûz el-Hâdim, Şahne, Bağdat, Tikrit.*

Abstract

One of the Kindest People: Seldjukid Shihna of Baghdad Bihrûz al Khâdim

Within a short while after the Battle of Dandanakan, the Seljukids established their authority on a wide range of area stretching from the Middle East to Anatolia. The aim of creating a centralized state apparatus in line with this rapid conquest and expansion policy brought about several transformations on Seljukid state structure. In accordance with this, instead of Turcoman beys who had a great contribution on the establishment of the state, emirs with ghulam or khâdim (service sector) background began to be employed in state cadres. In subsequent periods, emirs trained and employed in this way appeared in all echelons of the state administration. The main object of this study, Bihrûz al Khâdim, is one of the emirs stemming from khâdim (service sector) background and taking part in significant posts in Seljukid state administration. Having an interesting life story, Emir Bihrûz attracted Sultan Muhammed Tapar thanks to his meticulous and pro-discipline manners and rapidly rose to fame during his apogee. This article will focus on the political career and activities of Bihrûz al Khâdim who executed one of the most politically difficult posts of the time because of its mediatory position between the Seldjukid sultans and Abbasid caliphs' shihna of Baghdad.

Key Words: *Seljukids, Bihrûz al Khâdi, Shihna, Baghdad, Tekrit.*

* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Van.
keles8023@gmail.com

Selçuklular, kuruluşlarından kısa bir süre sonra X. yüzyılın ortalarından beri Abbâsî Halifeliği üzerinde bir otorite oluşturan Bağdad'daki Büveyhî hâkimiyetine son vererek (446/1055) Abbâsîlerin ve Sünnî İslâm dünyasının hamisi oldular. Ancak Sultan Tuğrul Bey'in halifeyi nüfuzu altına alarak başlattığı bu yeni süreç sultan ile halife arasında siyasal ve dinî otorite ayrımı noktasında zamana bağlı bazı belirsizlikleri de beraberinde getirmişti. Zira Selçuklular, Abbâsî halifelerini Büveyhî baskısından kurtarmalarına rağmen siyasî iktidar ve otoriteyi paylaşma konusunda onlardan pek de farklı bir tutum sergilememişlerdi. Bu durum, Selçuklu saltanatındaki istikrara bağlı olarak halifeleri, Bağdad ve çevresinde siyasal otoritelerini yeniden güçlendirmeye sevk etmekteydi. Bu nedenle Selçuklular, hem bütün Irak ve Bağdad'ı kontrol altında tutmak hem de halifelerle olan ilişkilerini düzenlemeleri için bir şahne¹ tayin etmişlerdi. İcra ettikleri görev icabı iyi bir diplomasi becerisi gerektiren Bağdad şahneliği vazifesiyle ön plana çıkan şahsiyetlerden biri hiç şüphesiz kaynakların² otuz küsur yıl bu görevi ifa ettiğini belirttikleri Mücahidüdevle Bihrûz el-Hâdim'dir. Bu çalışmamızda Bihrûz el-Hâdim'in tarih sahnesine çıkışından itibaren Selçukluların hizmetine girmesini, Bağdad şahneliği serüvenini ve bu süre içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler ile birlikte aynı zamanda 1108-1145 yılları arasında Selçukluların Bağdad ve Irak yönetimi ve Abbasî halifeleriyle olan ilişkilerini kaynakların sunduğu bilgiler ışığında değerlendirmeye çalışacağız.

Bihrûz el-Hâdim'in Tarih Sahnesine Çıkışı

Tam künyesi *Ebü'l-Hasan el-Hâdim el-Ebyad el-Ğiyâsî Bihrûz*³ b. *Abdullah* olarak verilmekte olup lakabı *Cemâlüdevle* ve *Mücahidüddin* idi⁴. İbn Hallikân'nın "*Rum asıllı beyaz bir hâdim*" olduğunu belirten kaydı dışında Bihrûz el-Hâdim'in nesebi konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır. Çok zarif ve kibar biri olan Bihrûz, Dvin'de Şeddâdî ümerasından birinin kölesiydi. Dvin ileri gelenlerinden bazılarının eşleriyle itham edilince⁵ efendisi tarafından hadım edildi. Hatta ez-Zehebî onun bizzat Dvin emirinin (Şeddâdî Emîri Ebû Nasr İskender, öl. 1105) eşiyle suçlandığını ifade etmektedir. Maruz kaldığı bu

¹ Büyük Selçuklularda bir şehrin veya eyaletin askerî valisine şahne denilmekteydi. Şahne ve görevlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Merçil 2010, s.292-3; Özaydın 2014; Merçil 2015, s.117.

² Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.324; Türkçe çev. XI, s.101; İbnü'l-Müstevfî, II, s.13; Ebü'l-Fidâ, III, s.26; es-Safedî, X, s.192.

³ Bihrûz mânâ itibarıyla Farsça olup "güzel gün" demektir, bkz. İbn Hallikân, III, s.482.

⁴ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.133; Türkçe çev. X, s.377; İbnü'l-Müstevfî, II, s.13; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.569; İbn Hallikân, I, s.136; III s.482; ez-Zehebî, XII, s.389; es-Safedî, X, s.192.

⁵ İbn Hallikân, I, s.136; es-Safedî, X, s.30.

mahcubiyet ve utanç haliyle Dvin’de kalamayan Bihrûz, buradan ayrıldı. Bu hadisenin tarihi konusunda bilgi bulunmazken, daha sonraki gelişmelerden XI. yüzyılın ilk yıllarında meydana geldiği düşünülebilir.

Muhammed Tapar’ın Hizmetine Girmesi

Dvin Şeddâdîlerinin merkezini terk eden Bihrûz el-Hâdim, Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar’ın hizmetine girdi. Muhammed Tapar, onu oğullarının lalası olan et-Tevâşî’nin⁶ yanına verdi. Sultanın çocuklarıyla at binmekle görevlendirilen Bihrûz, işlerinde çok titiz ve dikkatli olması dolayısıyla az zamanda sultanın da dikkatini çekti. et-Tevâşî’nin de marifeti ve iffetinden ötürü övdüğü Bihrûz, çok geçmeden parladı ve yükseldi. Bu vesileyle Sultan Muhammed’in maiyetine katılarak günlük hayatında onunla çokça vakit geçirmeye başladı. Böylece sürekli sultan ile satranç ve tavlâ oynayan Bihrûz’un sultanın katında değeri daha da arttı. Müteakiben Lala et-Tevâşî vefat edince Muhammed Tapar, onun yerine Bihrûz’u tayin etti (1105-1108 yılları arası). ez-Zehebî’nin yazdığına göre sultan, bu süre zarfında ona daha farklı görevler de vermişti⁷.

Bihrûz’un Bağdad Şahneliği Serüveni

Muhammed Tapar, 502 (1108-1109) yılında Bihrûz el-Hâdim’i Bağdad şahnesi olarak görevlendirdi. İbnü’l-Esîr⁸ bu hadiseye şu ayrıntıyı da ilave etmektedir: “*Sultan Muhammed, hâzinedarı (sâhibü’l-mahzen) Ebü’l-Kasım el-Hüseyn b. Abdülvâhid ile Ebü’l-Ferec b. Reisü’r-Rüesâ’yı tutuklatıp hapsedmişti. Şimdi ikisini de serbest bıraktı ve kendilerine para göndermelerini şart koştu. Mücahidüddin Bihrûz’u da bu parayı tahsil etmek üzere gönderdi*”. Ayrıca Sultan, Bihrûz el-Hâdim’e Bağdad’daki hükümet sarayını (Dârü’l-Memleke) ve Sultan Camii’ni onarmasını da emretti. O da bu emri yerine getirip hükümet sarayı ve yeni ilavelerle caminin tadilatını bitirdi. Yeni sulama kanalları için de çalışmalar başlattı. Halka çok iyi davranıp şehrin idaresini tanzim ederek fiyatların düşmesini sağladı. 7 Şevval 501/20 Mayıs 1108’de Bağdad’dan ayrılan Muhammed Tapar, Rebiyülâhir 503’te (Ekim-Kasım 1109) Bağdad’a geldi ve Bihrûz’un icraatlarını beğendinden onu Bağdad ile birlikte Irak’ın tamamına şahne tayin etti⁹.

⁶ ez-Zehebî (XII, s.389), Bihrûz’un bizzat et-Tevâşî’nin vasıtasıyla Muhammed Tapar’ın hizmetine girdiğini vurgulamaktadır.

⁷ İbnü’l-Müstevfî, II, s.13; İbn Hallikân, I, s.136; ez-Zehebî, XII, s.389; es-Safedî, X, s.30.

⁸ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.133; Türkçe çev. X, s.377.

⁹ İbnü’l-Cevzî, XVII, s.112; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.133; Türkçe çev. X, s.377; Sibt İbnü’l-Cevzî, XIII, s.320; Ebü’l-Fidâ, II, s.315; ez-Zehebî, XI, s.9; Merçil 2011, s.20; Özaydın 2014, s.503; Merçil 2015, s.122.

Bihrûz'un ilk Bağdad ve Irak şahneliği görevinin ne kadar sürdüğü konusunda bilgi bulunmazken kaynaklarda onun 507 (1113-1114) yılında tekrar Bağdad şahnesi olarak görevlendirildiği bilgisi yer almaktadır¹⁰. Bu tarihten itibaren Sultan Muhammed Tapar'ın vefatına kadar Bağdad ve Irak şahneliği vazifesini yürüttü. Ancak bu süre zarfında kaynaklarda onun müdahil olduğu herhangi bir hadiseye rastlanmamaktadır. 510 (1116-1117) yılında onun şahneliği zamanında Bağdad'da büyük bir yangın çıktı. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin "benzeri görülmemiş" diye andığı yangın, şehrin doğu tarafında Nizamiyye Medresesi'ne yakın Dicle kenarında bulunan hurma kurutma yerlerinde çıktı. Oradaki ağaçlar ve dükkânlar yandı. Yangın *Bâbü'l-Merâtib* sokaklarına sıçradı. Buradaki kiliseler, *Darbü's-Silsile*'de bulunan evler, Dicle kıyısındaki evlerin tamamı, Nûrî'l-Hüda Ebû Tâlib Hüseyin b. Muhammed ez-Zeynebî'nin (öl. 512/1118) sarayı, Bihrûz'un sülfler için inşa ettiği ribât, halifeye ait bazı saraylar ve Nizamiyye Medresesi kütüphanesi yandı. Ancak fâkihlerin yangını son anda fark edip kitapları dışarı taşımaları sayesinde kitaplar kurtarıldı¹¹.

Sultan Muhammed Tapar'ın vefatı üzerine (24 Zilhicce 511/18 Nisan 1118) yerine geçen oğlu Mahmud, Bihrûz'u azlederek yerine Aksungur el-Porsukî'yi Bağdad şahnesi tayin etti¹². İbnü'l-Esîr'in ayrıntılı bir şekilde verdiği bu hadise şu şekilde gelişmişti¹³:

"Aksungur el-Porsukî iktası olan Rahbe'de bulunuyordu. Diğer vilayetlerde hiç bir şeyi yoktu. Oğlu İzzüddîn Mes'ûd'u Rahbe'de vekil bırakıp iktanın arttırılmasını istemek gayesiyle ölümünden önce Sultan Muhammed'in yanına gitti; fakat daha Bağdad'a varmadan yolda Sultan Muhammed'in ölüm haberini aldı. Mücahidüddin Bihrûz, Aksungur'un Bağdad'a yaklaştığını duyunca haber gönderip Bağdad'a girmesini yasakladığını bildirdi. Bunun üzerine Aksungur da Sultan Mahmud'un yanına hareket etti. Hulvân'da iken sultanın kendisini Bağdad şahneliğine tayin ettiğini ve Bihrûz'un azledildiğini bildiren tevkiini aldı."

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin¹⁴ bu dönemde şöhretinin arttığını vurguladığı Bihrûz el-Hadim, Sultan Muhammed Tapar'a yakın ve onun katında itibar sahibiydi. Sultan Mahmud'un çevresindeki emîrler ise Bihrûz'un Sultan Muhammed ile olan yakınlığını çekemiyor ve ondan hoşlanıyorlardı. Bu nedenle Bihrûz'un Sultan Mahmud nezdinde de önemli mevkilere gelip nüfuz

¹⁰ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.133; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.346.

¹¹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.166; Türkçe çev. X, s.415-416; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.369.

¹² Ebü'l-Fidâ, II, s.324; ez-Zehebî, XI, s.149; İbnü'l-Verdî, II, s.24; Piyadeoğlu 1999, s.102; Özaydın 2014, s.503.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.172; Türkçe çev. X, s.424.

¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.346.

sahip olmasından endişe ederek Aksungur el-Porsukî'ye (öl. 520/1126)) meylettiler ve onun Bağdad şahnesi olması yönünde sultana baskı yaptılar. Böylece Sultan Mahmud, Bihrûz'u görevden alarak yerine Porsukî'yi Bağdad şahneliğine getirdi. Bunun üzerine Mücahidüddin Bihrûz el-Hâdim, Bağdad'dan ayrılarak iktâsı olan Tekrît'te¹⁵ gitti¹⁶. Ancak Porsukî'nin görevi fazla uzun sürmedi. Zira Sultan Mahmûd kısa bir süre sonra Bağdâd şahneliğine Emîr Mengübars'ı tayin etti. Mengübars büyük emirlerden biriydi ve devlet idaresinde büyük bir güce sahipti. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Sultan Mahmud onun şahneliğine karşı olmasına rağmen atamasına mâni olamamıştı¹⁷. Mengübars, Bağdâd şahneliğine tayinine müteakiben Esedâbâd hâkimi olan üvey oğlu Hüseyin b. Özbek'i nâibi olarak Bağdâd'a gönderdi. Hüseyin b. Özbek Hemedân kapısında sultandan ayrılarak yanında *Bekciyye* emirleri ve diğer emirlerden müteşekkil bir topluluk olduğu halde Bağdad'a hareket etti (512/1118-1119)¹⁸. Porsukî bu durumu haber alınca Halife el-Mustahzir-Billah (öl. 512/1118) ile işbirliği yaparak onun vasıtasıyla Hüseyin'in Bağdad'a girişine engel olmaya çalıştı. Kendisi de hazırladığı ordusuyla Hüseyin'in üzerine yürüdü ve onu mağlup etti. Ağır kayıplar veren Emîr Hüseyin maiyetiyle birlikte geri döndü (Rebiyülevvel 512/Haziran-Temmuz 1118)¹⁹. Bunun üzerine İmâdeddin Mengübars bizzat kendisi büyük bir orduyla Bağdad'a yürüdü. Porsukî ise Irak'ı istila etmek ve Dubeys b. Sadaka'yı (öl. 1135) Hille'den uzaklaştırmak maksadıyla hazırlık yapmaya başlamış ve Rakka civarında karargâhını kurmuştu (Cemaziyelevvel 512/Ağustos-Eylül 1118). Dubeys ise Arap ve Kürtlerden oluşan bir ordu toplamıştı. Bu sırada Musul'da bulunan Melik Mes'ud ve Atabeyi Cüyüş Beg de kalabalık bir orduyla Irak'a yürüdüler. Porsukî, Dubeys'e karşı kendisine yardım sözü vermeleri üzerine Melik Mes'ud ve Cüyüş Beg ile anlaşma yaptı. Bağdad yakınlarına gelmiş olan Mengübars ise Melik Mes'ud, Cüyüş Beg ve Porsukî ittifakını öğrenince, onlara karşı Dubeys b. Sadaka ile işbirliği yaptı. Taraflar arasında Medâin, Sarsar Nehri ve Deyâlf'ye mıntıkasında çatışmalar sürerken, Cüyüş Beg'in girişimleriyle Melik Mes'ud'un kardeşi Sultan Mahmud ile barış yapması, Porsukî'nin şevk ve neşesini kırdı, bu halde Bağdad'a geri döndü²⁰.

¹⁵ Tekrit, Bağdad ile Musul arasında meşhur bir şehirdir, bkz. Yakut el-Hamevî, II, s.38.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.172; Türkçe çev. X, ç.424-425; Ebü'l-Fidâ, II, s.324; ez-Zehebî, XI, s.149; Köymen 1991, s.30, dipnot 1; Alptekin 1989, s.297; Kaya 2008, s.11.

¹⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.187; Türkçe çev. X, s.441-442.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.172; Türkçe çev. X, s.425; Piyadeoğlu 1999, s.80; Özgüdenli 2013, s.232.

¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.172-173; Türkçe çev. X, s.425; Köymen 1991, s.30-31; Kayhan 2001, s.37; Öztürk 2004, s.56.

²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.175-177; Türkçe çev. X, s.428-430; Köymen 1991, s.31-32; Piyadeoğlu 1999, s.80-81, 102-103.

Halka iyi davrandığı için Bağdahlılarca sevilmesine rağmen mütteliklerini kaybeden Porsukî, mevcut durumda fazla bir şey yapamayacağını göreyek, Melik Mes'ud'un maiyetine katıldı ve onunla birlikte Azerbaycan'a gitti²¹. Emir Mengübars ise Bağdad'a girerek şahnelik vazifesini devraldı. Ancak kaynakların bildirdiğine göre Mengübars, Bağdad'da halka zulmetmeye ve onların mallarını müsadere etmeye başladı. Sultan Mahmud, Mengübars'ın yaptıklarını duyunca kendisine katılması için ona haber gönderdi. Mengübars bir süre sultanı oyalama yoluna gittiyse de, Bağdad halkının kendisine karşı ayaklanmalarından korkup sultanın yanına gitmek üzere Bağdad'dan uzaklaştı²². Sultan Mahmud'un muhtemelen Sultan Sencer ile olan mücadelesinden dolayı Mengübars'ı hemen cezalandırmadığı görülmektedir. Zira Mengübars, amcası Sencer ile savaşmak üzere Rey'e geldiği sırada Dübeys b. Sadaka'nın kardeşi Mansûr b. Sadaka, *Bekciyye* emîrleri ve diğer bazı emîrlerin komutasındaki on bin süvariyle ona katılmıştı. Bu da aslında Mengübars'ın gücünü ve Sultan Mahmud nezdinde sahip olduğu nüfuzu açıkça göstermektedir. Sâve savaşında (513/1119) Sultan Mahmud'un ordusu mağlup olunca Mengübars, sultanı terk ederek Tarîk-ı Horasan'daki bazı yerleri yağma ile Bağdad'a dönmek istemesine rağmen Dübeys b. Sadaka ona mâni oldu. Mengübars da geri dönerek Sultan Sencer'in huzuruna çıktıysa da sultan onu yeğeni Mahmud'a teslim etti²³. Mahmûd da bazı sebeplerden dolayı kızgın olduğu için onu tevkif edip öldürdü²⁴.

Mengübars'ın öldürülmesinden sonra bir süre Bağdad merkez olmak

²¹ Sâve Savaşı'ndan (513/1119) sonra da önce Sultan Sencer'in yanına gitti ardından da Sultan Mahmud'un hizmetine girdi. Safer 515'te (Nisan-Mayıs 1121-1122) de sultan, Musul ve çevresiyle el-Cezîre, Sincar ve ona bağlı yerleri kendisine iktâ etti, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.175-177, 184-185, 207; Türkçe çev. X, s.428-430, 439, 464; Piyadeoğlu 1999, s.106.

²² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.177; Türkçe çev. X, s.429-430; Piyadeoğlu 1999, s.81. Hatta Mengübars ve adamlarının yol açtıkları fesat ve zulüm ortamından istifadeyle ayyârlar da bu yıl (512) Bağdad'ın batı yakasında taşkınlık çıkardılar. Mengübars'ın nâibi önce elli ardından yüz gulâmla onların üzerine yürüyüp savaştysa da onlarla baş edemediği gibi Kutuftâ'yı yağmalamalarına da engel olamadı, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.179; Türkçe çev. X, s.433.

²³ Mengübars, Sultan Sencer'in huzuruna elinde kılıç ve kefeni olduğu halde çıktı. Sultan, ona "Ben kimseyi cezalandırmayacağım." diyerek Sultan Mahmûd'a teslim etti ve "Bu senin memlûkündür, ona istediğini yap." dedi, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.187; Türkçe çev. X, s.441-442.

²⁴ Zira Sultan Muhammed vefat edince Mengübars onun cariyesi olan Melik Mes'ud'un annesiyle iddet müddeti dolmadan zorla evlenmişti. Ayrıca kendisine karşı cüreti, ona rağmen devlet işlerine tek başına tahakküme kalkışması ve Bağdâd şahneliğini ele geçirmesi de onun katline sebep olan faktörlerdendi. Sultan onun Bağdâd şahneliğine karşıydı, fakat mani olamamıştı. Bu arada Irak'ta halka yaptığı zulümler vs. de bunlara ilâve edilebilir. Bu nedenle de İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, IX, s.187; Türkçe çev. X, s.442.) sultanın onu öldürerek, halkı ve şehirleri onun şerrinden kurtardığını özellikle vurgulamaktadır. Ayrıca bkz. Piyadeoğlu 1999, s.82; Öztürk 2004, s.56-57, 60-61; Merçil 2013, s.197.

üzere Irak'ta Dübeyş b. Sadaka'nın nâibi şahnelik görevini yürüttü. Aynı yıl Sultan Sencer'in emriyle Dübeyş'in nâibi görevden alınarak Bihrûz el-Hâdim yeniden Bağdad şahneliğine getirildi (513/1119-1120)²⁵. Şahnelik görevi yine fazla uzun sürmeyen Emîr Bihrûz, bu sefer Dübeyş b. Sadaka'nın Irak ve Bağdad için tehlike arz eden faaliyetleri sebebiyle görevinden alındı. Dübeyş, Sultan Mahmud'un bizzat kendisinin kışkırttığı Melik Mes'ud'un²⁶ isyanıyla uğraşmasından istifade ederek sultanın Bağdad'daki mallarına el koyup İsa Nehri, Melik Nehri ve Bağdad çevresini yağmaladıktan sonra Bağdad'ı kuşatmak üzere harekete geçti²⁷. Muhtemelen Bihrûz el-Hâdim'in, Dübeyş'in Bağdad ve çevresindeki bu faaliyetlerine engel olamaması ve onunla mücadelede zayıf kalması karşısında, Receb 514'te (Eylül-Ekim 1120) Bağdad'a gelen Sultan Mahmud, Bihrûz'u azlederek yerine ordu kumandanı Sa'düddevlî Barankuş ez-Zekevî tayin etti²⁸.

Sultan Mahmud yaklaşık bir yıl yedi ay Bağdad'da kaldı. Hemedan'a gitmek üzere Safer 516'da (Nisan-Mayıs 1122) Irak'tan ayrılması üzerine ise Dübeyş b. Sadaka, bölgede halife aleyhine saldırılarını tekrar artırdı. Bu nedenle Halife el-Müsterşid-Billah (öl 529/1135), sultandan Barankuş ez-Zekevî'nin yerine Musul ve el-Cezîre'de bulunan Aksungur el-Porsukî'nin Bağdad şahneliğine tayin edilerek Dübeyş'e karşı savaşmak üzere görevlendirilmesini istedi. Sultan Mahmud da buna uygun olarak Porsukî'yi Melik Mes'ud'un annesiyle evlendirerek Dübeyş'in eylemlerine engel olması için Bağdad şahneliğine atadı (516/1122-1123)²⁹.

Porsukî, ilk başlarda Dübeyş'e karşı Halife el-Müsterşid ile birlikte hareket etmesine rağmen (517/1123) sonrasında çeşitli ihmalkârlıklar gösterdiği

²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.189; Türkçe çev. X, s.444; Ebü'l-Fidâ, II, s.326; ez-Zehebî, XI, s.150; Köymen 1991, s.17, dipnot; Özeydin 2014, s.503; Merçil 2015, s.123.

²⁶ Dübeyş'in tahrikleri ve vezir Ebü İsmail et-Tuğraî'nin de teşvikleriyle başlayan ve Sultan Mahmud'un mağlup ederek başlattığı kardeşi Melik Mes'ud'un isyanı (514/1120'de) için bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.186; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.191-192; Türkçe çev. X, s.446-448; Kayhan 2001, s.71-73; Piyadeoğlu 1999, s.92-93, 105-106.

²⁷ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.186-187; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s.193; Türkçe çev. X, s.448-449; Köymen 1991, s.36-39; Kayhan 2001, s.47.

²⁸ Sultan Mahmud'un evvela kendisinin Dübeyş'e karşı Hille'ye kadar varan seferi ve akabinde de Bağdad şahnesi ve ordu kumandanı Sa'düddevlî Barankuş ez-Zekevî tarafından Dübeyş'e karşı yürütülen savaşlar, Dübeyş'in kardeşi Mansûr'u rehine olarak göndermesi ve itaat arz etmesiyle son bulmuştu (514-515/1120-1122). Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.187, 197-198; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.193; Türkçe çev. X, s.448-449; Köymen 1991, s.51-53; Kayhan 2001, s.47-52.

²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.213-214; Türkçe çev. X, s.473; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.410-411; Köymen 1991, s.54-55; Alptekin, 1978, s.23. Porsukî 516'da (1122-1123) Dübeyş ile girdiği ilk mücadeleyi kaybetmişti.

gerekeşiyle halife tarafından azarlandı³⁰. Gerek Dübeys hadisesi ve gerekse de Porsukî'nin kendisine karşı tutumundan dolayı halifeyle araları açılınca el-Müsterşid, bu sefer de Porsukî'nin Musul'a iade edilmesini istedi. Sultan Mahmud, halife ile ilişkilerini iyi tutmak için Bağdad ile birlikte bütün Irak'ın idaresini de dikkate alarak Porsukî'yi azledip bir kez daha Barankuş ez-Zekevî'yi vazifeye getirdi (518/1123-1124)³¹.

Bağdad'a şahne atanan Barankuş ile halifenin nâibleri arasında da anlaşmazlık çıkması üzerine halife, Barankuş'u tehdit edince o da Bağdad'dan ayrılarak (Recep 520/Temmuz-Ağustos 1126) Hemedan'da bulunan Sultan Mahmud'un yanına gitti. Barankuş, el-Müsterşid'in askerlere kumandanlık ettiğini, savaşımlara katıldığını ve cesaretinin arttığını ifadeyle Sultan Mahmud'u halifeye karşı kıskırttı ve onu Bağdad'a sefer düzenlemeye ikna etti. Bunun sonucunda sultan, halifenin siyasî güç elde etme konusunda sergilediği tutumu dizginlemek ve bu hususta ona gözdağı vermek gayesiyle 20 Zilhicce 520 (6 Ocak 1127) tarihinde Bağdad'a gelip şehri kuşattı. Bu sırada kaynakların halifenin etrafında 30 bin civarında savaşçının toplandığını kaydetmeleri, onun Bağdad ve çevresinde kayda değer bir güce kavuştuğunu göstermektedir. Ancak fazla uzun sürmediği anlaşılan bir muhasaradan sonra halife ile anlaşan Sultan Mahmud, 10 Rebiyülahir 521'e (25 Nisan 1127) kadar Bağdad'da ikâmet etti³². Bu süre zarfında Irak ve halifeliğin merkezi olan Bağdad'daki yönetimin istikrarı için çabalayan sultan, devlet adamlarının önerisiyle Basra'da başarılı bir yönetim sergileyen İmâdeddin Zengî b. Aksungur'u şahneliğe getirdi (Rebiyülevvel 521/Mart-Nisan 1127)³³. Ancak sultanın, halifeden kendisine bir zarar gelmesine mâni olacak bir şahıs olarak seçtiği İmâdeddin Zengî'nin şahneliği yalnızca altı ay sürdü³⁴. Zira 10 Rebiyülahir 521 (25 Nisan 1127) tarihinde Bağdad'dan ayrılıp Isfahân'a giden sultan, Musul ve çevresinin

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.219-221; Türkçe çev. X, s.480-482; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.412, 423-424, 426; Takkuş 2010, s.85; Piyadeoğlu 1999, s.107-110.

³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.229; Türkçe çev. X, s.491; Sıbt İbnü'l-Cevzî (XIII, s.433), bunu 517 (1123-1124) yılı hadiseleri arasında zikretmektedir. Ayrıca bkz. Köymen 1991, s.74-75; Alptekin 1978, s.24; Sevim ve Merçil 1995, s.237; Takkuş 2010, s.86; Piyadeoğlu 1999, s.110; Öztürk 2004, s.29.

³² İbnü'l-Cevzî (XVII, s.236, 244), sultanın 18 Zilhicce 520 (4 Ocak 1127) tarihinde Bağdad'a gelip kuşatmaya başladığını ve 12 Rebiyülahir 521'de (27 Nisan 1127) Bağdad'dan ayrıldığını yazmaktadır. Sultan Mahmud'un Bağdad'ı kuşatmasına dair bkz. el-Hüseynî, s.68; İbnü'l-Cevzî, XVII, 236, 241-244; er-Râvendî, I, 198; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, 238-239; Türkçe çev. X, s.502-503; el-Azîmî, s.376-377; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.451-452; İbn Kesir, XII, s.369; Mirhond, s.320; Köymen 1991, s.82-84, 103-105; Alptekin 1978, s.25-26; Sevim ve Merçil 1995, s.237-238.

³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.241; Türkçe çev. X, s.507; Alptekin 1978, s.27; Takkuş 2010, s.87.

³⁴ el-Hüseynî, s.75.

valiliğini yürüten İzzeddin Mes‘ud b. Aksungur’un vefat haberini alınca, bölgede Haçlılara karşı mücadeleyi yürütmesi için İmâdeddin Zengî’yi görevlendirdi³⁵. Bağdad şahneliğini ise bir kez daha Bihrûz el-Hâdim’e verdi. Sultanın Bağdad’ın yanı sıra Hille’nin yönetimini de tevdi ettiği Bihrûz, Ramazan 521’de (Eylül-Ekim 1127) Bağdad’a gelerek görevine başladı³⁶.

Bağdad’daki vazifesine bir kere daha dönen Emîr Bihrûz, buradaki işleri yoluna koyduktan sonra Dübeyş b. Sadaka’nın mülkü olan Hille’ye gitti. Hille’de bulunduğu sırada Dübeyş’in geldiğini haber aldı. Dübeyş ise daha evvel Melik Tuğrul’u Sultan Mahmud’a karşı kışkırtarak onu Bağdad’ı almaya teşvik etmişti. Ancak Halife el-Müsterşid’e karşı koyamayınca Melik Tuğrul ile birlikte Horasan’a Sultan Sencer’in yanına gitmişlerdi (519/1125). Sultan Sencer de Rey’de Sultan Mahmud ile yaptıkları görüşmede Dübeyş’i ona teslim ederek, mülkü olan Hille’ye ve Zengî’nin yerine Musul’a tayin edilmesini emretti (522/1128)³⁷. Sultan Mahmud, amcasının bu emrini yerine getirmek için 19 Muharrem 523’te (12 Ocak 1129) beraberinde Dübeyş b. Sadaka olduğu halde Bağdad’a geldi. Halife el-Müsterşid ve Atabeg Zengî’nin girişimleriyle herhangi bir sonuç alamadan, tepkiyle karşılanan Dübeyş’i de yanına alarak Hemedan’a döndü (4 Cemaziyelahir 523/25 Mayıs 1129). Bu sırada hilâfet merkezinden ayrılmadan önce Bihrûz el-Hâdim’in Bağdad şahneliğini tekrar onaylayarak Hille’yi de ona teslim etmişti³⁸.

Sultan Hemedân’a varınca Sultan Sencer’in kızı olan eşi vefat etti. Bu hatun Dübeyş’i himaye ettiği için ölümü Mezyedî emîrinin durumunu sarstı. Sultan Mahmud’un da ağır bir hastalığa yakalanması karşısında Dübeyş, sultanın küçük oğlu Ferruhsah’ı da alarak Irak’a kaçtı. Hille’yi Bağdad şahneliğine dâhil etmek için burada bulunan Bihrûz el-Hâdim, nâibinden Dübeyş’in hareketini duyduğu zaman buradan ayrıldı. Dübeyş ise Ramazan 523’te (Ağustos-Eylül 1129) Hille’ye girdi. Bihrûz da kâtibi vasıtasıyla sultanı durumdan haberdar etti. Hadiseyi öğrenen sultan, emîrleri Kızıl ve Ahmedîlî’yi çağırıp onlara: “*Dübeyş’e siz kefil olmuştunuz, şimdi onu sizden istiyorum.*” dedi. Bunun üzerine Ahmedîlî, Irak’a hareket etti. Dübeyş, Ahmedîlî’nin

³⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.242-243; Türkçe çev. X, s.508-509; Alptekin 1978, s.28; Sevim ve Merçil 1995, s.238-239; Takkuş 2010, s.87.

³⁶ İbnü’l-Cevzî, XVII, s.244; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.243, 245; Türkçe çev. X, s.509, 512; Sibt İbnü’l-Cevzî, XIII, s.452, 407; Ebü’l-Fidâ, II, s.209; ez-Zehebî, XI, s.339; İbn Kesîr, XII, s.369; Sevim ve Merçil 1995, s.240; Kaya 2008, s.12.

³⁷ Sultan Sencer’in batı seferi ve Rey görüşmeleri için bkz. İbnü’l-Cevzî, XVII, s.249; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.247-248; Türkçe çev. X, s.515; Köymen 1991, s.117-123; Sevim ve Merçil 1995, s.239-240; Takkuş 2010, s.89-90; Özaydın 2003, s.372; Özaydın 1994, s.14.

³⁸ İbnü’l-Cevzî, XVII, s.252; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.249; Türkçe çev. X, s.517; Sibt İbnü’l-Cevzî, XIII, s.461; İbnü’l-Adîm, s.3481; ez-Zehebî, XI, s.342; Köymen 1991, s.137-139; Alptekin 1978, s.33; Sevim ve Merçil 1995, s.240.

harekâtı karşısında halifeye elçi göndererek merhamet diledi ve “eğer beni bağışlarsan aldıklarımı kat kat geri vereceğim ve sizin mutî bir kulunuz olacağım” vaadinde bulundu. Ancak henüz bir sonuç alamadan Emîr Ahmedîlî Bağdad’a gelip (19 Şevval 523/5 Ekim 1129) halifeye itaatini bildirdikten sonra Hille’ye yürüdü. Öte yandan Sultan Mahmud’un da Bağdad’a varmak üzere olduğunu öğrenen Dübeys, ona büyük miktarda para, at ve değerli hediyeler gönderdi. Halife ile arasını yapması için yüz bin dinar ve halifeye de nalları altından üç yüz at gönderdi. Fakat talebi sultan tarafından kabul edilmeyince Basra’ya gitti. Zilkade ayında (Ekim-Kasım 1129) Bağdad’a ulaşan sultan, Dübeys’in Basra’ya girip şehri yağmaladığını öğrenince on bin süvari gönderdi. Dübeys ise önce çöllere çekildi, ardından da Şam’a gitti³⁹.

Dübeys olayından sonra bir süre Bağdad’da ikâmet eden Sultan Mahmud, Melik Mes’ud’un Sâve’ye gelip (Zilhicce 524/Kasım-Aralık 1130) etrafına adam topladığı haberi karşısında kaynakların bildirdiğine göre Suriye ve el-Cezîre’nin yanı sıra Irak’ın yönetimi de İmâdeddin Zengî’ye bırakarak Bağdad’dan ayrıldı (525/1130-1131)⁴⁰. Bu esnada Bihrûz el-Hâdim’in ise iktâsı olan Tekrît’e mi gittiği yoksa sultanın maiyetine mi katıldığı konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Sultan Mahmud’un ölümünden (15 Şevvâl 525/10 Eylül 1131) evvel vuku bulan birtakım hadiseler Bihrûz el-Hâdim’in sultan ile beraber olduğu ve daha sonra Sultan Sencer’in desteğiyle tahta oturan Melik Tuğrul’a katıldığını göstermektedir.

Sultan Mahmud hastalanmadan önce veziri Ebü’l-Kâsım Dergüzîni (Enesâbâdî), çekindiği bir grup emîr ve devlet erkânını sultan nezdinde kötölemiş ve bunların tevkif edilip öldürülmeleri için onu ikna etmeyi başarmıştı. Bunlar arasında Azizüddîn (el-Aziz, Aynüddeve) Ebû Nasr Ahmed b. Hâmid el-Müstevfî, Emîr Ânûştegin Şîrgîr, Emîr-i Hâcib olan oğlu Ömer ve diğer bazı emîrlere vardı. Onlardan Kâtip el-İsfahânî’nin de amcası olan Azizüddin el-Müstevfî sultan henüz Bağdad’da iken tevkif edilerek Bihrûz el-Hâdim’e teslim edildi. Bihrûz da onu Tekrît’te gönderdi⁴¹. Kendisi de sultan ile birlikte Hemedân’a giden Bihrûz, Sultan Mahmud ölünce Sultan Sencer’in Dînever Savaşı’nı müteakiben Irak Selçuklu tahtına oturttuğu Melik Tuğrul’un hizmetine girdi. Bu zamanda Sultan Sencer tarafından Sultan Tuğrul’un vezirliğine getirilen Ebü’l-Kasım Dergüzîni, sultanın ordusunda bulunan Bihrûz

³⁹ Bkz. İbnü’l-Cevzî, XVII, s.253-254; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s.249-250; Türkçe çev. X, s.518; Sıbt İbnü’l-Cevzî, XIII, s.461-462; İbnü’l-Adîm, VII, s.3481; ez-Zehebî, XI, s.342; Köymen 1991, s.141-147; Alptekin 1978, s.33-34; Sevim ve Merçil 1995, s.240-341.

⁴⁰ Bkz. el-Azîmî, s.383; İbnü’l-Adîm, VIII, s.3841.

⁴¹ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, IX, s.259; Türkçe çev. X, s.528; İbnü’l-Esir, *et-Târîhü’l-bâhir*, s.42-43; el-Bundarî, s.140; Muhammed Avfî, s.647; Sevim ve Merçil 1995, s.241; Daftar 2005, s.509; Keleş, 2013, s.153.

el-Hâdim'e, daha önce tutuklanmasını sağladığı Azîzüddin el-Müstevfi'nin öldürülmesi için üzerinde Sultan Sencer'in tuğrası bulunan bir tevkî' gönderdi. Bununla da yetinmeyen Dergüzîni, tevkî'de belirtilen hükmü icra ve bu yönde hareket etmesini emrederek onu tehdit etti. Vezirden korkan Bihrûz, Tekrît valisi bulunan nâibi Necmeddin Eyyûb'a kendi mektubu ile birlikte, sultanın tevkî'ini de göndererek Azîzüddin el-Müstevfi'nin öldürülmesini ve vezirin adamına teslim edilmesini buyurdu. Ancak Necmeddin ve kardeşi Şîrkûh, Bihrûz'un emrini tatbik etmeyip çeşitli hediyelerle elçiyi geri yolladılar. Arzusunun yerine getirilmediğini gören Dergüzîni, Bihrûz'a çok kızdı ve birkaç gün boyunca onu alıyordu. Bihrûz üzerinde büyük bir baskı kurarak bizatihi kendisinin Tekrît'te gidip dediğinin yapması şartıyla onu serbest bıraktı. Bu koşullarda Tekrît'e giden Bihrûz, Necmeddin ve Şîrkûh'un ısrarlarına rağmen, Azîzüddin el-Müstevfi'yi öldürterek Dergüzîni'nin adamına teslim etti (526/1132)⁴².

Öte yandan Sultan Mahmud'un ölümünün ardından meydana gelen taht kavgaları sırasında İmâdeddin Zengî, Melik Mes'ud'un safında, Melik Selçukşah, Karaca es-Sâkî ve Halife el-Müsterşid ile girdikleri savaşta, Karaca es-Sâkî'ye mağlup olarak Bihrûz'un iktâsı olan Tekrît'te iltica etmişti (526/1132). Bu sırada Emîr Bihrûz'un nâibi Necmeddin Eyyûb Tekrît kalesi dizdânıydı. Necmeddin Eyyûb, Atabeg Zengî'ye gemiler göndererek adamlarıyla Dicle'yi geçmelerini sağladı. Böylece takip edilmekten kurtuldular. Yaralı olduğu belirtilen Zengî'ye çok iyi hizmet eden Necmeddin ve kardeşi Şîrkûh, onun tedavi olmasını sağladıkları gibi on beş gün boyunca onları Tekrît'te ağırladılar⁴³. Tekrît'te bulunmayan Bihrûz el-Hâdim, bunu haber aldığı zaman Necmeddin ve Şîrkûh'u Zengî'ye itaat edip ona yardım etmelerinden dolayı kınadı⁴⁴. Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'un bu davranışları, daha sonra onların İmâdeddin Zengî'ye katılması ve bu vesileyle Selâhaddin Eyyûbî'nin Ortaçağ İslâm dünyasında yeni bir siyasî aktör olarak tarih sahnesine çıkması sonucunu doğurdu. Müteakiben Irak Selçuklu Devleti'ndeki karışıklıklara son vermek için batıya doğru bir sefere çıkan Sultan Sencer (526/1132), kendisine karşı Halife el-Müsterşid, Melik Mes'ud, Melik Selçukşah ve Karaca es-Sâkî

⁴² Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.272; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.267; Türkçe çev. X, s.538; el-İsfahânî, *Zikri fudelaî ehli İsfahân*, s.43-44; el-Bundârî, s.155-157.

⁴³ Ebi Şâme, s.329, 535-536. Melik Mes'ud ile İmâdeddin Zengî'nin Halife el-Müsterşid, Melik Selçukşah ve Karaca Sâkî ile yaptıkları savaş ve İmâdeddin'in ağır bir hezimete uğrayarak Tekrît'e sığınmasına dair ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.270; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.262-263; Türkçe çev. X, s.532; İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-bâhir*, s.43; Ebü'l-Fidâ, III, s.47; İbn Kesîr, XII, s.378; Alptekin 1978, s.36; Sevim ve Merçil 1995, s.242-243; Kayhan 2001, s.123-124; Takkûş 2010, s.92.

⁴⁴ İbn Hallikan, III, s.482; es-Saffedî, II, s.30.

arasında bir ittifak meydana getirilmesi karşısında, İmâdeddin Zengî'ye ve onunla beraber olan Dübeys b. Sadaka'ya Irak'ı istila etmeleri emrini gönderdi. Zengî'yi Irak ve Bağdad şahnesi tayin eden ve Dübeys'e de Hille'yi iktâ eden Sultan Sencer'in emriyle Bağdad'a yürüyen Zengî ve Dübeys, 27 Recep 526'da (13 Haziran 1132) halifenin ordusuna mağlup olarak tekrar geri çekildiler⁴⁵.

Halife el-Müsterşid, İmâdeddin Zengî'nin Irak ve Bağdad'ı işgal girişimi sebebiyle bir yıl sonra Selçuklu meliklerinin aralarındaki ihtilaflarla meşgul olmalarından istifadeyle karşı saldırı olarak Musul üzerine yürüdü (527/1133). Bihrûz el-Hâdim ise Azîzüddin el-Müstevfi'nin öldürülmesinden bu yana iktâsı olan Tekrît'teydi. Kaynakların bildirdiğine göre Şaban 527'de (Haziran-Temmuz 1133) Bağdad'dan ayrılan halife, bizatihi otuz emîr ve on iki binden fazla süvariyle ilk önce Musul yolu üzerindeki Tekrît'e geldi. Bihrûz'a kaleden inip, onu ve içindekileri teslim etmesi, kendisine de bir belde verilene kadar onun hizmetine girmesi için haber gönderdi. Bihrûz ise halifeye cevaben ben yaşlı bir adamım, hizmet etmeye takatim yok diyerek ona itaatle bir miktar para gönderdi, halife de onu affederek yoluna devam etti⁴⁶. el-Müsterşid'in daha önce de bahsini ettiğimiz bazı girişimlerinin yanı sıra bu seferi ve bir Selçuklu emîri olan Bihrûz'a yaptığı çağrı ile birlikte ondan para tahsil etmesi aslında Büveyhîler devrinden beri halifelerin kaybettikleri siyasî hâkimiyetlerini yeniden elde etmek adına Bağdad ve çevresinde bazı kazanımlar sağladıklarına delalet etmektedir. Dahası Sultan Mahmud'un ölümünden sonra Selçuklu tahtında devam eden mücadeleler sürecinde bazı Selçuklu emîrlerinin halifenin saflarına katılmaları ve halifenin Melik Mes'ud ile Irak ile birlikte Suriye'nin bile kendisinde kalması koşuluyla anlaşma masasına oturması⁴⁷ bu çabasının hangi aşamaya geldiğinin önemli bir delilidir. Nitekim ertesi yıl İmâdeddin Zengî ile aralarındaki düşmanlığa son verip onunla anlaşma yapan el-Müsterşid⁴⁸, bir kez daha Tekrît kalesinde bulunan Bihrûz el-Hâdim'in üzerine ordu sevk ederek onu muhasara etti. İbnü'l-Cevzî'nin⁴⁹ kaydettiğine göre halife, Bihrûz'a “*Sen burada mukimsin ve senin yanında paralar (emvâl) var, askerlere dağıtmak için onlardan bize vermelisin.*” şeklinde haber gönderdi. ez-Zehebî⁵⁰ ise halifenin, Tekrît'te olan Bihrûz'a buradan çekip gitmesi için haber yolladığını yazmaktadır. Halife, muhtemelen Bihrûz'un onun teklifini

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.271; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.265; Türkçe çev. X, s.535; Alptekin 1978, s.37; Özyayın 1994, s.14; Kayhan 2001, s.132-133; Özyayın 2014, s.504.

⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.276; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.487; ez-Zehebî, XI, s.351.

⁴⁷ Bkz. Kayhan 2001, s.134.

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.282; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.276; Türkçe çev. XI, s.26; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.491.

⁴⁹ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.283.

⁵⁰ ez-Zehebî, XI, s.353.

reddetmesinden sonra kendisiyle savaşması için bir ordu göndermişti. Nitekim 528 Şaban'ının başında (27 Mayıs-10 Haziran 1134) halife ordusuyla bir süre savaşan Bihrûz, daha sonra halifenin arzusu uyarınca para vererek bu gaileden kurtuldu⁵¹.

Emîr Bihrûz el-Hâdim'in Tekrît'te meskûn bulunduğu bu zamanda Bağdad şahneliği görevini Emîr Çavlı'nın deruhte ettiği görülmektedir. Zira kaynaklar, Sultan Tuğrul'a mağlup olup Bağdad'a gelen Melik Mes'ud ile Halife el-Müsterşid arasından 529 yılında (1134-1135) yaşanan olaylardan bahsederken Emîr Çavlı'yı şahne olarak zikretmektedirler⁵². Hakeza Sultan Tuğrul'un vefatından sonra (3 Muharrem 529/24 Ekim 1134) Irak Selçuklu tahtına oturan Melik Mes'ud, Halife el-Müsterşid ile girdiği savaşta da şahne olarak Çavlı halifenin saflarında yer almıştı. Bu nedenle 10 Ramazan 529'da (24 Haziran 1135) el-Müsterşid'i mağlup ederek onu ve adamlarını esir alan Sultan Mes'ud⁵³, Sultan Mahmud'un adamlarından olup Basra'da bulunan Bey-aba'ya⁵⁴ bir mektup yazarak onu Bağdad şahnesi tayin etti⁵⁵. Bey-aba yanındaki kölelerle Ramazan ayının sonunda (14 Temmuz 1135) Bağdad'a vardı⁵⁶. Bey-aba'nın Bağdad'a girip el-Müsterşid'in mal varlığına el koyması ve ardından esir halifenin 17 Zilkade 529'da (29 Ağustos 1135) öldürüldüğü haberi Bağdad'a ulaşınca, halifenin ayrılmadan önce 3 bin kişilik bir orduyla Irak'a bıraktığı hâdimi Cemâlüddevle İkbâl, Bağdad'dan çıkarak maiyetiyle Bihrûz el-Hâdim'in yanına gitti⁵⁷.

⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.276; Türkçe çev. XI, s.26; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.491.

⁵² Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.291; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.500.

⁵³ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.293-295; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.281-283; Türkçe çev. XI, s.32-34; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.501-502; Kayhan 2001, s.146-147.

⁵⁴ Kaynaklarda hem بك أبة (Beg/k aba) hem de بكبه/Bukbe şeklinde geçmektedir, bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.295; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.281, 282; Türkçe çev. XI, s.33, 34; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.503, 504, 512.

⁵⁵ Zira Bey-aba, el-Müsterşid, 20 Recep 529'da (6 Mayıs 1135) Mes'ud ile savaşmak üzere Bağdad'dan çıktığı sırada isyan ederek Basra'ya dönmüş, halife ona elçi gönderip emân vermesine rağmen geri dönmemişti, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.281; Türkçe çev. XI, s.33.

⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.295; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.282; Türkçe çev. XI, s.34; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.503, 504. Bey-aba'nın Bağdad'da yaptıklarına dair ayrıca bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.295, 298, 300; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.282, 288; Türkçe çev. XI, s.34, 41; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.267, 268, 270; Sevim ve Merçil 1995, s.349; Kayhan 2001, s.149; Merçil 2015, s.125.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.284; Türkçe çev. XI, s.35; Köymen 1991, s.287. 530/1135-1136 yılında tekrar Bağdad'a dönen Cemâlüddevle İkbâl, el-Müsterşid'den sonra halife olan er-Râşid-Billah tarafından tevkif edilmekten İmâdeddin Zengi'nin şefaatiyle kurtulunca onun hizmetine girdi, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.289; Türkçe çev. XI, s.42; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.513-514.

Bey-aba'nın Atabeg Zengî tarafından öldürülmesinin (530/1135-1136)⁵⁸ ardından da Sultan Mes'ud, Atabeg Zengî, Halife er-Râşid (öl. 532/1138) ve Melik Davud'u Bağdad'dan uzaklaştırıp halifelik makamına el-Müktefi Liemrillah'ı getirdikten sonra (18 Zilhicce 530/18 Ağustos 1136), Alpkuş el-Kebîr es-Silâhî'yi Bağdad şahneliğine getirdi (531/1136-1137)⁵⁹.

Alpkuş es-Silâhî, Sultan Mes'ud'un Şaban 532'de (Nisan-Mayıs 1138) kendisine karşı Melik Davud'un etrafında oluşan koalisyonu dağıtmak için Bağdad'dan ayrılmasını fırsat bilerek Bağdad'a saldıran Selçukşah'ı hac emîri Nazar ile birleşerek⁶⁰ geri püskürtmesine rağmen güzel bir yönetim sergileyemedi. Halka zulüm ve haksızlıkta çok ileri giden Alpkuş, ayyârların saldırılarına engel olamadığından dolayı Bağdad'da çok sayıda insanın öldürülüp mallarının yağmalanmasına sebep oldu. Bu yüzden fiyatlar arttığı gibi halk Bağdad'ı terk edip Musul'a ve diğer şehirlere göç etmeye başladı⁶¹. Aynı zamanda kendisinden şüphelenen Sultan Mes'ud, 532 Cemaziyelevvel'inin ortasında (yaklaşık 29 Ocak 1138) Bağdad'a gelince onu tutuklatıp Tekrît'e göndererek orada hapsedirdi. Yerine de 526 yılında (1131-1132) Tekrît kalesinde hapis tutulduğu sırada kendisine vezir tayin etmek üzere istediği Azîzüddin el-Müstevfî'yi vermediği gerekçesiyle kızgın olduğu Bihrûz el-Hâdim'i⁶² şahne olarak tayin etti (532/1138)⁶³. Ardından da Tekrît'te tutulan Alpkuş'un öldürülmesini emretti. Alpkuş ise öldürüleceğini anlayınca Dicle'ye atladı, cesedi sudan çıkarılarak başı kesildi ve sultana gönderildi⁶⁴.

Bihrûz el-Hâdim, Bağdad'da tekrar nizamı sağladı, bu bağlamda İbnü'l-Esîr⁶⁵ onun "*çok güzel işler yaptığını*" özellikle vurgulamaktadır. Daha çok imar işleriyle meşgul olan Bihrûz, 535 (1140-1141) yılında Cihârdânîkî adıyla tanınan Emîr İsmail ile Alpkuş Gûnhar'ın saldırısıyla karşılaştı. Sultan Mes'ud, bu yıl emîrlerinden İsmail ile Alpkuş Gûnhar'ı Hûzistan ve Fars üzerine

⁵⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.514.

⁵⁹ el-Hüseynî, s.76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.296; Türkçe çev. XI, s.51; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.523. Alpkuş'tan önce 4 Safer 530'da (13 Kasım 1135) Halife el-Râşid ile ittifak yapmak üzere Bağdad'a gelen Melik Davud tarafından Barankuş Bâzdâr şahne olarak atanmıştı, bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.289; Türkçe çev. XI, s.42; Köymen 1991, s.291; Alptekin 1978, s.42; Sevim ve Merçil 1995, s.250.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.305; Türkçe çev. XI, s.62; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.523; Sevim ve Merçil 1995, s.253.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.323, 324; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.305, 307; Türkçe çev. XI, s.63, 66; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.529-530.

⁶² Bkz. el-Bundârî, s.146.

⁶³ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.307; Türkçe çev. XI, s.66; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.530; ez-Zehabî, XI, s.529.

⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.330; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.533; Gürbüz 2013, s.164.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s.307; Türkçe çev. XI, s.66.

yürümelerini ve buraları Boz-aba'dan almalarını emretti. Bağdad'a kadar da ihtiyaçlarını temin etmeleri için gönderdi. Alpkuş ile İsmail beraberlerinde bulunan askerlerle Bağdad'a doğru yola koyuldular, fakat Bihrûz el-Hâdim onların Bağdad'a girmelerine mâni oldu. Bihrûz, iki emîrin onun bu hareketini dikkate almadıklarını görünce, adam gönderip geçitleri yıktırarak geçiş güzergâhlarını sular altında bıraktı. Ayrıca şehrin surlarını da onarmaya başlayarak *Bâbü'z-Zaferiyye*, *Bâbu Kelvâzî* ve diğer kapıları kapattı. Kapıların üzerine de zincirler asıp askerler için çadırlar kurdu. Alpkuş ve İsmail, Bihrûz'un bu hazırlıklarından haberdar olunca Sarsar üzerinden önce Hille'ye ardından Vâsıt'a gittiler. Fakat Vâsıt'ta bulunan Emîr Toruntay onlara karşı, el-Batîha Emîri Hammâd b. Ebû'l-Cebr ve Basra askerleriyle işbirliği yapınca, bizatihi İsmail ve Alpkuş da bazı askerleriyle onlara katıldılar. Böylece geri kalan askerler de dağıldı⁶⁶.

İbnü'l-Cevzî⁶⁷, Sultan Mes'ud'un 19 Rebiyülâhir 535'te (2 Aralık 1140) Bihrûz el-Hâdim'e içmesi için bir kâse gönderdiğini ve onun da bunu içtiğini kaydetmektedir. Bunu ne maksatla gönderdiği konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak sultanın benzer şekilde 532 yılında (1137-1138) Alpkuş es-Silâhî'ye de mühürlü bir kâse yolladığı ve onun beş ay boyunca bunu içmekten imtina ettiğini⁶⁸ göz önüne aldığımızda, bunun sultana olan bağlılık ve sadakati ölçmeyi amaçladığı düşünülebilir.

Emîr Bihrûz el-Hâdim, sultana itaatten ayrılmamasına rağmen 536 yılında (1141-1142) bir kez daha Bağdad şahneliğinden azledildi⁶⁹. Bunun sebebi hakkında net bir bilgi bulunmazken İbnü'l-Cevzî'nin⁷⁰ Bihrûz ile sultan arasında Nehrevân kanalında yaptıkları tekne gezisi sırasında aralarında yaşananlara dair verdiği kayıtlardan hareketle bazı öngörülerde bulunulabilir. Buna göre Sultan Mes'ud Bağdad'a geldiği sırada Bihrûz, Nehrevân kanalının yapımını henüz tamamlamıştı. Sultan ile birlikte açılan nehirde bir gezintiye çıktılar. Bu durum sultanı çok mutlu etmesine rağmen, Bihrûz'un seddin inşası ve kanalın kazılmasına yetmiş bin dinar harcadığını öğrenince onu azarladı ve muhtemelen bundan dolayı onu azletti. Yerine Sultan Mahmud'un memlûklerinden Kızıl Emîr Ahûr'u tayin etti. Fakat Kızıl'ın idaresindeki Bağdad'da ayyârların taşkınlıkları ve haksızlıkları arttı. Öyle ki alenen insanların mallarını çalıp yağmalamaları ve artan soygunlar nedeniyle halk da silahlanmaya başladı. Sultan Mes'ud, bu vaziyeti görünce, Kızıl'ı onların eylemlerine engel olamadığı ve şehirde asayiş sağlamadığı gerekçesiyle

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.317; Türkçe çev. XI, s.77; Sevim ve Merçil 1995, s.254.

⁶⁷ İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.9.

⁶⁸ Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.530.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.324; Türkçe çev. XI, s.86; Sevim ve Merçil, s.255.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.17.

görevden aldı ve yeniden Bihrûz'u Bağdad şahneliğine getirdi. Bihrûz'un görevi devraldıktan sonra aldığı tedbirler sayesinde ayyârların çoğu yaptıkları işten el etek çektiler. Ancak vezirin oğlu ve sultanın kayınbiraderinin (Kavurt'un oğlu) onlarla işbirliği yapmış olmaları Bihrûz'un meseleyi tam olarak halletmesini engelledi⁷¹.

Bihrûz'un yukarıda zikrettiğimiz sebeplerden dolayı Bağdad'da ayyârların yaptıklarına mâni olamamasından dolayı daha sonraki bir tarihte görevden alındığı görülmektedir. Zira İbnü'l-Esîr⁷², 538 yılında (1143-1144) vezirin oğlu ile Kavurt'un oğlu olan sultanın kayınbiraderi sayesinde yakalanma korkuları olmayan ayyârların giderek çoğalması üzerine o sırada şahne vekili olan Emîr İldeniz'e hesap sorduğunu kaydetmektedir. Bu tarihten itibaren kaynaklarda Bihrûz el-Hâdim'in yeniden şahne olarak vazifelendirilip azledildiği konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.

Bihrûz el-Hâdim'in Şâdî b. Mervân ve Oğulları ile Münasebeti

Eyyübî ailesinin atası Şâdî b. Mervân, Dvin ehlerinden olup Şeddâdî ümerasındandı. Kaynakların naklettiğine göre Şâdî ile Bihrûz'un henüz Dvin'de iken çok yakın dostlukları vardı. Bihrûz, çalışmamızın başında da ifade ettiğimiz gibi Dvin'de yaşadığı dava nedeniyle buradan ayrılarak Muhammed Tapar'ın hizmetine girmişti. Kısa sürede yükselen Bihrûz, sultanın çocuklarının lalası olup günlük hayatında onun yakın adamları arasında yerini alınca bu müreffeh hayatına Dvin'de bulunan arkadaşı Şâdî'yi de ortak etmek istedi ve bu maksatla onu gelmesi için davet etti. Şâdî, Bihrûz'un yanına geldiğinde onun izzet ve ikramlarına nail oldu. Sultan Muhammed Tapar, 502 yılında (1108-1109) Bihrûz'u nâibi olarak Bağdad şahnesi tayin edince Şâdî de oğulları Necmeddin ve Şîrkûh ile birlikte ona eşlik etti. Görevi icabı Bağdad'da ikâmet etmek durumunda kalan Bihrûz, işlerinde itimat ettiği tek kişi olduğu belirtilen Şâdî'yi nâibi sıfatıyla sultanın kendisine iktâ ettiği Tekrît kalesine gönderdi, vefatına kadar da burada görev yaptı. Şâdî b. Mervân'ın ne zaman öldüğü konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak onun ölümünden sonra Bihrûz, yerine büyük oğlu Necmeddin Eyyüb'u atadı⁷³.

Kaynakların pek çoğu yukarıda naklettiğimiz İbn Hallikan ve öteki bazı müelliflerin Şâdî b. Mervân'a dair zikrettiklerini ihmal ederek ondan ziyade

⁷¹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.17-18; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.324; Türkçe çev. XI, s.86; Sevim ve Merçil 1995, s.255.

⁷² Sultan Mes'ud ile İldeniz arasında yaşananlar ve ayyârlara karşı alınan önlemlere dair bkz. İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.30-31; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.329; Türkçe çev. XI, s.91-92.

⁷³ Bkz. İbn Hallikan, I, s.136; III, s.481; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIV, s.18; ez-Zehebî, XII, s.389; es-Safedî, X, s.30; el-Makrîzî, I, s.149; Beyyümi 2005, s.62-64; Gürbüz 2012, s.390.

oğulları Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh'un Irak'a gelerek Bağdad şahnesi Emîr Mücahidüddin Bihrûz'un hizmetine girdiklerini kaydetmektedirler⁷⁴.

Ayrıca Ebî Şâme⁷⁵, İbn Ebî Tayy'dan naklen, Necmeddin Eyyûb'un bir müddet Sultan Muhammed Tapar'a hizmet ettiğini ve onun emîn, akıllı, kararlı ve cesur olduğunu gören sultanın, kendisini Tekrît'e vali tayin ettiğini yazmaktadır. Sultan Mes'ud'un Tekrît'i Bağdad şahnesi Bihrûz el-Hâdim'e iktâ etmesi üzerine bu emîrin de onu Tekrît'teki vazifesinde tutmaya devam ettiğini bildirmektedir. Ebî Şâme'nin bu aktarımından Necmeddin ve kardeşi Şîrkûh'un bir müddet Sultan Muhammed'e hizmet ettikten sonra Sultan Mes'ud devrinde Tekrît'in Bihrûz'a iktâ edilmesiyle onun hizmetine girdiği anlaşılmaktadır. Oysa Tekrît'in, Emîr Bihrûz'un 502 yılında (1108-1109) Bağdad şahneliği görevine getirildiğinde ona iktâ edildiğini, Sultan Muhammed ve oğlu Mahmud zamanında da bu durumun devam ettiğini yukarıda anlattık. Hakeza Sultan Mahmud'un ölümünden hemen önce tutuklanan Azîzüddin el-Müstevfi'nin Bihrûz tarafından Necmeddin'in muhafazasındaki Tekrît'te hapsedilip daha sonra öldürüldüğünü de ayrıntılı bir şekilde ele aldık. Söz konusu bilgilerden hareketle İbn Ebî Tayy'ın rivayetinin Bihrûz ve Necmeddin münasebetiyle ilgili tarihî kayıtlarla örtüşmediği aşîkârdır.

Tekrît'te iken Şîrkûh'un Bihrûz'un buradaki kâtibini öldürmesi hadisesi üzerine Bihrûz'un Eyyûb'a "*Babanızın üzerimde hakkı vardır ve benim ile onun arasında sağlam bir dostluk mevcuttu, bu da hakkınızda kötü bir tavır takınmamı engellemektedir. Fakat sizden arzum, hizmetimden ayrılın, ülkemden çıkın ve her nerede derseniz rızkınızı orada arayın.*"⁷⁶ mealindeki mektubu da Şâdî ile Bihrûz arasında geçmişe dayanan bir dostluğun varlığına işaret etmektedir. Öte yandan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin⁷⁷ İbnü'l-Kâdisî'nin "*Şâdî, Bihrûz'un memlûküydü.*" şeklindeki bilgisini eleştirerek bunun yazarın hatalarından olduğunu ve Şâdî'nin bir memlûk olmadığını, Bihrûz'a hizmet edip Tekrît'te ona nâiblik yaptığını ifade eden kaydı da bu durumu teyit etmektedir. Bu bağlamda Dvin'den ayrılıp Bihrûz'un hizmetine girenin Necmeddin Eyyûb ile Şîrkûh'tan ziyade babaları Şâdî olduğu ve onun da Dvin'den beri Bihrûz ile münasebette olduğunu söylemek mümkündür.

Bihrûz gibi Şâdî ve çocuklarının da tam olarak hangi tarihte Dvin'den ayrıldıkları malumumuz değildir. Ancak İbn Hallikân'ın⁷⁸ Sultan Muhammed'in Bihrûz'u vefat eden et-Tevâşî'nin yerine lala tayin etmesinden sonra ve Bağdad

⁷⁴ Bunun için bkz. İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-bâhir*, s.119; İbn Şeddâd, s.31; Ebî Şâme, s.329, 536; Ebü'l-Fidâ, III, s.61; Ebü'l-Ferec, *Tarih*, II, s.401; Ebü'l-Ferec, *Muhtasarü'd-düvel*, s.212-213.

⁷⁵ Ebî Şâme, s.536.

⁷⁶ İbn Hallikân, I, s.137.

⁷⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIV, s.415. Ayrıca bkz. el-Makrîzî, I, s.149.

⁷⁸ es-Safedî I, s.136.

şahneliğine atanmasından önce Şâdi'yi davet ettiğine dair kaydını esas aldığımızda onun 498-502 (1105-1109) yılları arasında ülkesini terk edip Bihrûz'un yanına geldiği kesinlik kazanmaktadır. Zira Sultan Muhammed'in en büyük oğlu Mahmud 498'de (1105) doğmuştu. Buna göre de 502'den (1108-1109) hemen önceki bir tarihte Bihrûz'un lala vazifesine getirildiği ve Şâdi'nin de bu sırada ona katıldığını ifade etmek yanlış olmaz.

Bihrûz, hazinesi ve haremını muhafaza ettiği Tekrît'in idaresine çok önem verdiği için Şâdi'nin vefatının ardından akıllı, ileri görüşlü ve iyi karakterli olan büyük oğlu Necmeddin Eyyûb'u dizdâr olarak atadı. Eyyûb, Tekrît'i en iyi şekilde yönetti, burasını fesat ve bozgunculuk çıkaranlardan temizleyerek, imar kıldı, böylece halkını da refaha kavuşturdu⁷⁹. Bundan dolayı da pek çok kez Bihrûz'un ihsan ve ikramlarına nail oldu.

Ne yazık ki kaynaklarda Necmeddin Eyyûb ve kardeşi Şîrkûh'un Tekrît'teki faaliyetleri ve Emîr Bihrûz ile yakınlıklarına dair birkaç kayıt dışında hiç bilgi bulunmamaktadır. Buna göre ilk haber Sultan Mahmud'un veziri Ebû'l-Kasım Dergüzîni'nin teşvikleriyle tutuklanan ve Bihrûz'a teslim edilerek Eyyûb'un nezaretinde Tekrît Kalesi'ne hapsedilen Ebû Nasr Ahmed b. Hâmid el-Müstevfî ile ilgilidir. Melik Mes'ud, 526 (1131-1132) yılında adına hutbe okutmak için Bağdad üzerine yürüdüğü sırada Azîzüddin el-Müstevfî'nin Tekrît'e tutulduğunu öğrenince hâdimi İmâdüddin Sevaab ile ileri gelen pek çok emîr ve hâcibini onu getirtmek için gönderdi. Maksadı Azîzüddin'i kendisine vezir yapmaktı. Ancak kale muhafızı Eyyûb, efendisinin cezalandırmasından endişe ederek onu teslim etmekten imtina etti⁸⁰. Bu hadisede Bihrûz'a sadık davranmış olmasına rağmen müteakiben, Dergüzîni'nin baskısıyla Bihrûz'un Azîzüddin'in öldürülmesi yönündeki emrini tatbik etmeyerek efendisinin vezir tarafından azarlanmasına da sebep oldu. Bu nedenle bizzat Tekrît'e giden Bihrûz, "kaç defadır bu adamı müdafaa ediyorsunuz, bakalım bu defa nasıl yapacaksınız,"⁸¹ diyerek onlara kızdığı kaydedilmektedir. Hakeza Emîr Bihrûz, Necmeddin ve Şîrkûh'un İmâdeddin Zengî'ye itaat edip ona yardım etmelerinden ötürü de onları kınadı⁸². Bihrûz'un emrine itaat etmemelerine karşın onları cezalandırmaması aralarında nasıl ilişki olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Eyyûb ve Şîrkûh'un benzer şekilde efendilerinin emrine aykırı

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *et-Târîhü'l-bâhir*, s.119; İbn Hallikân, I, s.136; Ebî Şâme, s.329, 536, 537; Gürbüz 2012, s.390. ez-Zehabî, XII, s.389.

⁸⁰ el-Bundârî, s.153.

⁸¹ el-Bundârî, s.156. Nitekim el-İsfahânî (Bkz. el-Bundârî, 156) amcasının Tekrît'te tutulduğu süre içerisinde Eyyûb ve Şîrkûh ile çok yakın bir dostluk kurduğunu belirtmektedir ki bu da onu neden koruduklarını açıklamaktadır.

⁸² İbn Hallikan, III, s.482; es-Saffedî, II, s.30.

eylemlerinin artması ve son olarak da kaynakların bildirdiğine göre⁸³ Şîrkûh'un aralarındaki ihtilaf sebebiyle Bihrûz'un çok sevdiği bir adamını öldürmesi, ilişki ve dostluklarının bitmesine yol açtı. Bu hadise üzerine Eyyûb, kardeşi Şîrkûh'u tutuklayıp durumu Bihrûz'a haber verdi ve onun emrini bekledi. Aynı zamanda Ebî Şâme'nin⁸⁴ naklettiğine göre Bihrûz'a, *Şîrkûh'un oldukça cesur ve büyük bir aşiret sahibi olduğu, kardeşi Eyyûb'un da halkın kalbinde yer edindiği ve bu nedenle onlardan sonucundan endişe edilecek bir hareketin meydana gelebileceği* yönünde haberlerinin de gelmesi üzerine Eyyûb'a bir mektup göndererek onları azarladı ve kaleyi nâbine teslim ederek oradan ayrılmasını emretti. Bunun üzerine Necmeddin Eyyûb ve Şîrkûh, 526 (1132) yılından itibaren irtibat halinde oldukları İmâdeddin Zengî'nin yanına Musul'a gittiler (532/1138)⁸⁵. Görüldüğü üzere Emîr Bihrûz el-Hâdim'in, gerek Şâdi ve ailesini Tekrît'e yerleştirmesi gerekse de Eyyûb ve Şîrkûh'un İmâdeddin Zengî'nin hizmetine girmesine vesile olması, gelecek yüzyıllarda Ortadoğu'nun siyasî tarihini şekillendirecek olan Eyyûbîlerin tarih sahnesine çıkmasına olanak sağlamıştır. Bu yönüyle Bihrûz el-Hâdim'in Eyyûbî tarihi açısından kilit bir rol oynadığı muhakkaktır.

Bihrûz el-Hâdim'in Gerçekleştirdiği İmar Faaliyetleri

Sultan Muhammed Tapar, Bihrûz'u Bağdad şahneliğine tayin ettiği zaman harap olan Dârü'l-Memleke'yi de onarmasını emretmişti (502/1108-1109). Sarayın onarımına hemen başladığı belirtilen Bihrûz, Dârü's-Sultaniyye'nin tamiratı ile birlikte ona ilave olarak Sultan Muhammed için yapmaya giriştiği sarayı 509 (1115-1116) yılında tamamladı. İleri gelen devlet adamları, sarayın döşemesi ve düzenlenmesi için güzel yatak ve nadide eşyalar götürdüler. Açılış sırasında sultan, kurrâlar, fâkihler, kadılar ve sûfilerin gelmesini emretti ve üç gün boyunca burada Kur'an okudular⁸⁶. Ne yazık ki Bihrûz'un yenileyip çeşitli ilavelerde bulunduğu bu saray (*Dârü'l-Memleke, Dârü's-Sultaniyye*) 515 (1121-1122) yılında yandı. Bu hadise üzerine Sultan

⁸³ ez-Zehebî, XII, s.389; es-Safedî, X, s.30.

⁸⁴ Ebî Şâme, s.537-538.

⁸⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s.16; Türkçe çev. XI, s.277; İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-Bâhir*, s.119; İbn Hallikân, I, s.137; III, s.482; Ebî Şâme, s.263, 537-538; ez-Zehebî, XII, s.389; Ebü'l-Ferec, *Tarih*, II, s.401; Ebü'l-Ferec, *Muhtasarü'd-düvel*, s.212-213; Ebü'l-Fidâ, III, s.61; es-Safedî, X, s.31; el-Makrîzî, I, s.148, 149; Beyyümi 2005, s.66-68. Kaynaklar Eyyûb'un Tekrît'ten ayrıldığı gece bir oğlunun dünyaya geldiğini ve bunun da Selâhaddin Eyyûbî olduğu belirtilmektedir, bkz. İbn Hallikân, III, s.483; Ebî Şâme, s.539; Gürbüz 2012, s.391-392.

⁸⁶ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.133; Türkçe çev. X, s.377; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.360; İbnü'l-İmranî, s.14; Ebü'l-Fidâ, II, s.315.

Mahmud'un sarayı uğursuz sayarak bir daha onarmadığı kaydedilmektedir.⁸⁷

Bundan başka, sûfiler için Dicle kıyısında Nizamiyye Medresesi çarşısının yakınında “*et-Tâciyye*” (التاجية) tesmiye edilen mıntıkada⁸⁸ *Ribât-ı Bihrûz*, *Ribât el-Hâdim* ve *Ribât el-Müstecîd* şeklinde kendi adıyla anılan bir ribât yaptırdı ve buna güzel vakıflar bağladı⁸⁹. Bu ribât, 510 (1116-1117) yılında Bağdad'da çıkan büyük yangında yandıysa da daha sonra tekrar inşa edildi⁹⁰. Müteakiben burada kendisi için bir türbe de bina etti⁹¹. İbnü'l-Müstevfi'nin⁹² kaydettiğine göre bir diğer ribâtı da hizmetçiler (الخدم) için şehrin yukarı kısmında inşa ettirdi. Ayrıca Hıristiyan dostu olarak nitelendirilen Bihrûz'un Dicle kıyısında bir kilise de yaptırdığı belirtilmektedir⁹³.

İbnü'l-Cevzî⁹⁴, Sultan Melikşah'ın 485 (1082) yılında Bağdad'da Sultan Tuğrul Bey şehrinde (بمدينة طغرابك) kendi sarayına yakın satıcılar için hanlar, bir çarşı ve sokaklar inşa ettiğini kaydederken *Camiü's-Sultan*'ın temellerini de attığını yazmaktadır (Muharrem 485/Şubat-Mart 1092). Ancak sultanın ölümünden sonra tamamlanamayan bu caminin inşaatının 524 (1129-1130) yılında Bihrûz el-Hâdim tarafından bitirildiği kaydedilmektedir⁹⁵.

Bağdad'a yönelik sel baskınlarını önlemek ve sulama için de çok sayıda kanal açan Bihrûz, özellikle harap olan Nehrevân kanalının yeniden inşa ve

⁸⁷ Buna bir cariye sebep oldu. Geceleyin kına sürmek için kalın bir bez parçasının üzerinde yaktığı mumun bezi tutuşturmasıyla alevler saraya sıçradı. Bu sırada Sultan Mahmud da saraydaydı ve yatağında uyuyordu. Sultan kalktı Dicle Nehri'nde bulunan gemiye kaçtı ve nehrin ortasında bekledi. Saray tamamıyla yandı. Bir milyon dinardan fazla değere sahip yataklar, halılar, kaplar, farklı cinsten aletler, elbiseler, Sultan Mahmud'un Sencer'in kızı olan eşine ait mücevherat ve ziynet eşyası yandı. Sultan, mücevherat ve altınların kurtarılması için Barankuş ez-Zekevî'yi saraya gönderdi. Görevliler yangın enkazını ve toprağı yıkadılar, yalnızca kırmızı mücevherat ile erimiş altın ve takıları kurtarabildiler. Sultan Mahmud, babasının bu saraydan bir hayır görmediği ve sonra da içinde oldukça yüksek meblağda para, mücevher ve eşyanın yanmasından dolayı onu tekrar inşa ettirmedi, bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s.211; Türkçe çev. X, s.470; ez-Zehbî, XI, s.156.

⁸⁸ İbnü'l-Müstevfi, II, s.13.

⁸⁹ İbn Hallikan, III, s.482; Renterghem 2011, s.180, 186.

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.166; Türkçe çev. X, s.415-416; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.369. Bu ribâtın Sultan Mahmud'un Bağdad kuşatması sırasında yağmalandığı kaydedilmekte olup ileride göreceğimiz gibi Bihrûz vefat ettiğinde buraya defnedilecektir. Sıbt İbnü'l-Cevzî (XIII, s.320), ribâtın kendi zamanına kadar ayakta kaldığını yazmaktadır.

⁹¹ İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.17.

⁹² İbnü'l-Müstevfi, II, s.13. Bunun için ayrıca bkz. İbnü'd-Dübeysî 2006, III, s.26; es-Safedî, X, s.192.

⁹³ Ebü'l-Ferec, *Tarih*, II, s.401. Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.569.

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, XVI, s.298; Hakeza bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, s.475; Türkçe çev. X, s.174; Kafesoğlu 2014, s.171.

⁹⁵ İbnü'l-Cevzî, XVII, s.112; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.205.

onarımı için çok uğraştı. Kanalı iki defa onardı ancak her seferinde patladı. Kaynakların bildirdiğine göre 534 yılında (1139-1140) üçüncü kez kanalın istihkâmına girişen Bihrûz, suyu eski mecrasında akıtmak için büyük bir bent yaptı ve buraya Diyâlî'yeden kaynaklanan bir kol bağladı. Nitekim bundan dolayı yetmiş bin dinar harcayan Bihrûz'un 536 yılında (1141-1142) Sultan Mes'ud tarafından azlediğini yukarıda anlattık. Buna rağmen onun 540 yılında (1145-1146) vefatına kadar kanal ile ilgili çalışmalarını devam ettirdiği özellikle vurgulanmaktadır⁹⁶.

el-Mücâhidiyye adı verilen bir köy de kuran Bihrûz'un⁹⁷, Bağdad'da "*Bihrûz sokağı*" (درب بهروز)⁹⁸ diye kendi adıyla anılan bir sokağın var olduğu da bilinmektedir. Bu da Bihrûz el-Hâdim'in Bağdad'da gerçekleştirdiği imar faaliyetleriyle önemli izler bıraktığının açık bir göstergesidir.

Bihrûz el-Hâdim'in Vezirleri

Emîr Bihrûz el-Hâdim'in tespit edebildiğimiz iki veziri bulunmaktadır. Bunlar el-Evhed es-Sâlemî ve Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. el-Mu'ammer b. Ca'fer el-Bâcısraî'dir. el-Evhed es-Sâlemî hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Gence ehli⁹⁹ ve muhtemelen Bihrûz'un ilk dönemlerinde vezirliğini yapmıştı.

Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. el-Mu'ammer b. Ca'fer el-Bacisraî ise 478'de (1085-1086) doğmuştu. Hayırseverliğinden dolayı insanların ona teşekkür edip dua ettikleri nakledilmektedir. Ebü'l-Kâsım Ali b. Ahmed b. Muhammed İbn Beyân er-Rezzâz'dan dersler aldığı belirtilen el-Bacisraî'nin Bihrûz ile birlikte kanal inşaatı için Nehrevân'a gittiği haber verilmektedir¹⁰⁰. 537 yılında (1042-1043) yani Bihrûz'dan üç yıl önce vefat ettiği düşünüldüğünde onun son dönem vezirliğini yaptığı söylenebilir.

⁹⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.3, 17, 46; İbnü'd-Dübeyşî, III, s.26; Sibt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.569; es-Safedî, X, s.192. İbnü'l-Esîr (*el-Kâmil*, IX, s.315-316; Türkçe çev. XI, s.75), daha sonra suyun mecrasının değiştiğini ve bendin hiç kimsenin faydalanamadığı bir kuyu haline geldiğini, kendi zamanına kadar da kimsenin suyu eski yönüne çevirmeye teşebbüs etmediğini yazmaktadır.

⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.17.

⁹⁸ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.163, 178, 200; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, X, s.50; Türkçe çev. XI, s.316.

⁹⁹ Bkz. el-İsfahânî, *Zikrî fudelâi ehli Fars*, s.118.

¹⁰⁰ es-Sem'anî, I, s.246.

Bihrûz el-Hâdim'in Ölümü

*İnsanların en alimlularından ve en zariflerinden olduğu*¹⁰¹ vurgulanan Emîr Cemâlüddeve Mücahidüddin Bihrûz el-Hâdim, otuz küsur yıl kesintili olarak Bağdad şahneliği vazifesini deruhte ettikten sonra 23 Recep 540'ta (9 Ocak 1146) vefat etti¹⁰². Cenaze namazı Bağdad'ın dışında temelleri Sultan Melikşah tarafından atılan ve daha sonra inşaatını bizzat kendisinin tamamladığı Sultan Camii'nde kılındı. Naaşı, kendisinin yaptırdığı *Ribât el-Hâdim*'deki türbesine defnedildi¹⁰³.

Sultan Muhammed Tapar'ın hizmetine girdikten sonra kendisine nerelerin iktâ edildiği konusunda herhangi bir kayıt bulunmazken, Bağdad şahneliğine tayininden itibaren ölümüne kadar Tekrît'in onun iktâsı olduğunu yukarıda belirttik. Bunun haricinde İbnü'l-Esîr¹⁰⁴, Gence depremini (534/1139-1140) anlatırken, burada Bihrûz'a ait bir kalenin de harap olduğunu ve kalede bulunan çok miktarda zahire ve malın da mahvolduğunu yazmasından hareketle Selçuklu ülkesinin farklı yerlerinde ona iktâ edilen şehir ve kalelerin olduğunu söylemek mümkündür.

"Güzel karakterli ve müteveyyin biri"¹⁰⁵ olduğu konusunda kaynakların ittifak ettikleri Bihrûz el-Hâdim, şahneliğinin ilk zamanlarında Bağdad'da kadınların erkeklerle Dicle'de gemilere binip gece eğlenceleri yapmalarını yasaklayarak onların genelevde bir araya gelmelerine müsaade ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Hatta bundan dolayı çelişkili bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanmıştır¹⁰⁶.

Sonuç

Bihrûz el-Hâdim Selçuklu devlet idaresinde hâdimlikten (hizmet sınıfından) gelip önemli görevlerde bulunmuş emîrlerden biridir. Dvin'de yaşadığı talihsiz hadise sonrasında Muhammed Tapar'ın hizmetine girerek işlerindeki tedbir ve titizliği sayesinde kısa sürede sultanın yakın adamları zümresine dâhil olan Emîr Bihrûz'un tarih kitaplarında yer edinmesini sağlayan asıl hadise Bağdad şahneliğine tayinidir.

Altı kez görevinden azledilip yeniden tayin edilen Bihrûz el-Hâdim, 502 (1108-1109)-540 (1145-1146) yılları arasında bilfiil yirmi yıl Irak ve Bağdad

¹⁰¹ كان من أظرف الناس و أطفهم bkz. İbn Hallikân, I, s.136; es-Safedî, X, s.30.

¹⁰² İbn Hallikan, III, s.482.

¹⁰³ İbnü'l-Cevzî, XVIII, s.46; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.324; Türkçe çev. XI, s.101; İbnü'l-Müstevfî, II, s.13; Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.569; İbnü'd-Dübeysî, III, s.26; Ebü'l-Fidâ, III, s.26; es-Safedî, X, s.192.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IX, s.315; Türkçe çev. XI, s.75.

¹⁰⁵ İbnü'd-Dübeysî, III, s.26; es-Safedî, X, s.192.

¹⁰⁶ Bkz. İbnü'l-Cevzî, XVII, s.112; XVIII, s.46. Sıbt İbnü'l-Cevzî, XIII, s.569.

şahneliği görevini yürütmüştür. Büyük Selçuklu Devleti'nin son on yılı ve Irak Selçuklularında da yirmi beş yıl boyunca Bağdad merkezli olarak gelişen siyasî hadiseler ve sultanlar ile halifeler arasındaki iktidar ve nüfuz çekişmesinin merkezinde Selçuklu otoritesinin temsilcisi olarak yer almıştır. Bu yönüyle özellikle Muhammed Tapar'ın ölümünden sonra Selçuklu tahtında baş gösteren mücadeleler sürecinde aktif rol oynayan Abbasî halifeleriyle ilişkileri dengelemek, Bağdad ve Irak'ta nizamı sağlamak adına sürekli kendisine müracaat edilen önemli bir devlet adamı olmuştur. Nitekim söz konusu müddet boyunca on bir farklı emîrin müteaddit defalar Bağdad şahneliğine tayin edilip azledilmeleri sonrasında her seferinde Bihrûz el-Hâdim'in tekrar şahneliğe getirilmesi bunun göstergesidir. Bu bağlamda Bihrûz el-Hâdim'in siyasî hayatı nokta-i nazarında Selçukluların Bağdad yönetimleri ile Abbâsî halifeleriyle olan ilişkilerinin seyrini takip etmek mümkündür.

Ayrıca Eyyûbîlerin tarih sahnesine çıkmasında önemli bir aktör olan Emîr Bihrûz'un Selahaddin Eyyûbî'nin dedesi Şadî ile münasebeti sayesinde Eyyûbî ailesinin Dvin'den ayrılmaları ve Tekrît'te yerleşmelerinin muhtemel tarihi tespit edilebilmektedir.

Bunların yanı sıra Bağdad'da gerçekleştirdiği imar ve inşaa faaliyetleriyle adından söz ettiren Bihrûz el-Hâdim, bunun için yaptığı harcamalar zaman zaman onun siyasî kariyerine tesir etmiş olsa da bu alandaki çalışmalarından vazgeçmemiştir. Hatta *el-Mücâhidîyye* şeklinde kendi ismi verilen bir köy bile inşa eden Bihrûz'un, Bağdad'ın Hristiyan ahalisi için bir kilise inşa ettirmesi de onun Selçukluların gayrimüslim tebaasına karşı gösterdiği hoşgörünün bir nişanesidir.

Kaynakların Emîr Bihrûz'un Sultan Muhammed Tapar ile satranç ve tavla oynadığına dair kaydı da onun biyografisi bağlamında sultanın günlük hayatına dair bazı ipuçları da sunmaktadır. Hakeza Bağdad'da gemicilerin kadınlarla erkekleri birlikte taşımalarını, onların Dicle üzerinde gemilerde gece eğlenceleri tertiplenmelerini yasaklaması ve genelevde toplanmalarına müsaade etmesi de aynı şekilde Bağdad'ın sosyal hayatı hakkında ilginç bir bilgidir.

KAYNAKLAR

- Alptekin 1978 Coşkun Alptekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum.
- Alptekin 1989 Coşkun Alptekin, “Aksungur el-Porsukî”, *DİA*, II, s.297.
- Beyyümi 2005 Ali Beyyümi, *Kuruluş Devrinde Eyyübîler (Selahaddin Eyyübî'nin Devleti)*, çev. Abdulhadi Timurtaş, İstanbul.
- Daftar 2005 Ferhad Daftary, *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*, çev. Erdal Toprak, İstanbul.
- Ebî Şâme Ebî Şâme, Şihâbeddin Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *Kitâbü'r-Ravdateyn fî ahbâri'd-devleteyn, en-nürîyye es-salâhiyye*, I/Kısmü's-sani, thk. M. Hilmi Muhammed Ahmed-M. Mustafa Zeyâde, Kahire 1998.
- Ebü'l-Ferec, *Tarih* Ebü'l-Ferec, *Abu'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara 1999.
- Ebü'l-Ferec, *muhtasarü'd-düvel* Ebü'l-Ferec, *Târîhu muhtasarü'd-düvel*, Kahire 2001.
- Ebü'l-Fidâ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*, thk. Muhammed Zeynuhum Muhammed Ezb-Yahya Seyid Hüseyin-Muhammed Fahri el-Vasif, Kahire t.y., III.
- el-Hüseynî el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, Türkçe çev. Necati Lugal, Ankara 1999.
- el-İsfahânî İmâdeddin el-İsfahânî, *Haridetü'l-kasr ve ceridetü'l-'asr, fî zikri fudelaî ehli Isfahân*, Tahran 1999.
- el-İsfahânî İmâdeddin el-İsfahânî, *Haridetü'l-kasr ve ceridetü'l-'asr, fî zikri fudelaî ehli Fars*, thk. Adnan Muhammed et-Tu'ma, Tahran 1999, III.
- el-Makrîzî el-Makrîzî, Takiyüddin Ahmed b. Ali, *es-Sülûk lî ma'rifeti'l-düveli'l-mülûk*, thk. M. Abdülkadir Ata, Beyrut 1997, I.
- er-Râvendî er-Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-surûr*, çev. Ahmed Ateş, Ankara 1999, I.
- es-Safedî es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnautî-Türkî Mustafa, Beyrut 2000, X.
- es-Sem'anî es-Sem'anî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Barudî, Beyrut 1988, I.
- ez-Zehbî ez-Zehbî, *Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-'alâm*, thk. Ömer Abdusselam et-Tedmurî, Beyrut 1993, XII.
- Gürbüz 2013 Meryem Gürbüz, “Selçuklular Döneminde “Kesik Baş”ın İfade Ettiği Anlam”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. E. Uyumaz - M. Kesik - A. Usta - C. Piyadeoğlu, İstanbul, s.159-166.

- Gürbüz 2012 Osman Gürbüz, “İktidara Uzanan Yolda Eyyûbî Ailesinin Serüveni”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 48, s.387-405.
- İbn Hallikân İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve ebnâu ebnâi'z-zamân*, tkd. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı, Beyrut 2009, I-III.
- İbn Şeddâd Bahâeddin İbn Şeddâd, *Nevâdirü's-sultâniyye ve mehâsinü'l-Yusufiyye*, thk. Cemaleddin eş-Şiyal, Kahire 1994.
- İbnü'd-Dübeysî İbnü'd-Dübeysî, Ebû Abdullah Muhammed b. Saîd, *Zeylû Târîhi Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Mar'uf, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2006, III.
- İbnü'l-Adîm İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb fi târih-i Haleb*, nşr. Suheyl Zakar, Beyrut, y.y. VII.
- İbnü'l-Cevzî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-umem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1992, XVIII.
- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil* İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Muhammed Yusuf el-Dukak, Beyrut 1987, IX-X; *İslâm Tarihi, el-Kâmil fi't-târih Tercümesi*, çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1989, X-XI.
- İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-bâhir* İbnü'l-Esîr, *et-Târihü'l-bâhir fi'd-devleti'l-Atâbekiyye*, thk. Abdulkadir Ahmed Tuleymat, Kahire t.y.
- İbnü'l-İmranî İbnü'l-İmranî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hülefâ*, thk. Kasım es-Sâmerrâî, Kahire 2001.
- İbnü'l-Müstevfî İbnü'l-Müstevfî, *Târîhu Erbil*, thk. Sâmi es-Sakkâr, Bağdad 1980.
- İbnü'l-Verdî İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, Beyrut 1996, II.
- Kafesoğlu 2014 İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Döneminde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul.
- Kaya 2008 Selim Kaya, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdad”, *Akademik Bakış* 15, Celalabat, s.1-16.
- Kayhan 2001 Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Konya.
- Keleş 2013 Nevzat Keleş, “Emîr Ânûştegin Şîrgîr ve Ailesi”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*, ed. E. Uyumaz - M. Kesik - C. Piyadeoğlu - A. Usta, İstanbul, s.147-158.
- Köymen 1991 Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi V, İkinci İmparatorluk Dönemi*, Ankara.
- Merçil 2010 Erdoğan Merçil, “Şahne”, *DİA*, 38, s.292-293.
- Merçil 2011 Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Saraylar ve Saray Teşkilatı*, İstanbul.
- Merçil 2013 Erdoğan Merçil, “Selçuklularda Zengin Emîrler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII-1, s.193-207.

- Merçil 2015 Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyalet Dîvânları)*, İstanbul.
- Mirhond Mirhond, *Ravzatü's-Safâ*, Tahran, 1363, IV.
- Muhammed Avfi Muhammed Avfi, *Lübâbü'l-elbâb*, nşr. Said Nefisi, Tahran 1335.
- Özaydın 1990 Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara.
- Özaydın 1994 Abdülkerim Özaydın, "Dübeys b. Sadaka", *DİA*, X, s.14
- Özaydın 2003 Abdülkerim Özaydın, "Mahmud b. Muhammed Tapar", *DİA*, XXVII, s.371-372
- Özaydın 2014 Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklularda Şahnelik Müessesesi ve Şahnelerin Taht Kavgalarındaki Rolü", *İsmail E. Erünsal'a Armağan*, İstanbul, s.477-504.
- Özgüdenli 2013 Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular I, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul.
- Öztürk 2004 Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Atabegleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Piyadeoğlu 1999 Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular Devrinde Atabegler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Renterghem 2011 Vanessa van Renterghem, "Social and Urban Dynamics in Baghdad During the Saldjûk Period", *İslâm Medeniyetinde Bağdad (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum (7-9 Kasım 2008)*, İstanbul, I, s.171-191.
- Sevim ve Merçil 1995 Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-â'yân*, thk. Kamil Selman el-Cuburî-Kays Kazım el-Cunabî, Beyrut 2013, cilt XIII-XIV.
- Takkûş 2010 Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhü'z-Zengîyyin fi'l-Mevsil ve Bilâdü's-Şâm h. 521-630/m. 1127-1233*, Beyrut.
- Yakut el-Hamevî Yakut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, Beyrut 2007, II.

İnsanların En Kibarlarından: Selçukluların Bağdad Şahnesi Bihrûz el-Hâdim

502 (1108-1109)-540 (1145-1146) Yılları Arası Selçukluların Bağdad Şahneleri	
Bihrûz el-Hâdim	502 (1108-1109)- ? 507 (1113-1114)-511 (1118-1119) 513 (1119-1120)-514 (1120) 521 (1127)-525 (1130-1131) 532 (1138)-536 (1141-1142) 536 (1141-1142)-538 (1143-1144)
Aksungur el-Porsukî	511 (1118)- 512 (1118-1119) 516 (1122-1123)-518 (1123-1124)
Emîr Mengübars	512 (1118-1119)-514 (1120)
Dübeys b. Sadaka'nın nâibi	513 (1119-1120)
Barankuş ez-Zekevî	514 (1120)-516 (1122-1123) 518 (1123-1124)-521 (1127)
İmâdeddin Zengî	521 (1127) 525 (1130-1131)- ? 526 (1131-1132)-?
Emîr Çavlı	529 (1135)-?
Bey-aba	529 (1134-1135)-530 (1136)
Barankuş Bâzdâr	530 (1135-1136)
Alpkuş es-Silâhî el-Kebîr	531 (1136-1137)-532 (1138)
Emîr Kızıl Ahûr	536 (1142-1142)
İldeniz	538 (1143-1144)-540 (1145-1146)

